

Tashkent State University of Economics

JOURNAL OF INTERNATIONAL FINANCE AND ACCOUNTING

ISSN
2181-1016

BOZOR MEXANIZMLARINING NAZARIY- METODOLOGIK MOHIYATI VA ULARNING ZAMONAVIY IQTISODIYOTDAGI O'RNI.

G'ulamova Farzona Toshmuxammad qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

tayanch doktoranti,

Toshkent, O'zbekiston.

Email:farzonamustafaeva97@gmail.com

ORCID:0009-0002-7556-1067

THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF MARKET MECHANISMS AND THEIR ROLE IN THE MODERN ECONOMY

Gulamova Farzona Toshmukhammad kizi

Tashkent State University of Economics

PhD student,

Tashkent, Uzbekistan.

Email:farzonamustafaeva97@gmail.com

ORCID:0009-0002-7556-1067

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada bozor mexanizmlarining nazariy-metodologik mohiyati, ularning iqtisodiy tizimdagi funksional xususiyatlari hamda zamonaviy iqtisodiyotdagi o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida klassik, neoklassik, keynschilik va institutsional iqtisodiy nazariyalarning bozor mexanizmlariga oid ilmiy yondashuvlari qiyosiy tahlil etildi. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot, innovatsion texnologiyalar va global iqtisodiy integratsiya sharoitida bozor mexanizmlarining transformatsion xususiyatlari o'rganildi. Tadqiqot natijasida bozor mexanizmlarining iqtisodiy resurslarni samarali taqsimlash, raqobat muhitini shakllantirish, investitsion faollikni oshirish hamda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi ahamiyati ilmiy asoslandi. Shu bilan birga, bozor mexanizmlarining samarali faoliyat yuritishi uchun rivojlangan institutsional muhit, sog'lom raqobat, huquqiy kafolatlar va davlat tomonidan oqilona tartibga solish zarurligi asoslab berildi. Maqolada zamonaviy iqtisodiyot sharoitida bozor mexanizmlarini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari yuzasidan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: bozor mexanizmi, bozor iqtisodiyoti, iqtisodiy tizim, talab va taklif, raqobat muhiti, iqtisodiy muvozanat, institutsional iqtisodiyot, raqamli iqtisodiyot, innovatsion rivojlanish, iqtisodiy samaradorlik, iqtisodiy integratsiya, davlatning iqtisodiyotdagi roli, investitsion muhit, iqtisodiy barqarorlik, iqtisodiy islohotlar.

Abstract: This article investigates the theoretical and methodological foundations of market mechanisms and examines their role in the modern economy. The study analyzes the functional characteristics of market mechanisms within the economic system and conducts a comparative assessment of the approaches proposed by classical, neoclassical, Keynesian, and institutional economic theories. Particular attention is paid to the transformation of market mechanisms under the influence of the digital economy, innovative technologies, and global economic integration processes. The findings reveal that market mechanisms play a crucial role in the efficient allocation of economic resources, the promotion of competition, the stimulation of investment activity, and the achievement of sustainable economic growth.

The study also demonstrates that the effective functioning of market mechanisms requires a well-developed institutional framework, a competitive market environment, strong legal protections, and balanced government regulation. Based on the research findings, several scientific and practical recommendations are proposed to enhance the efficiency and adaptability of market mechanisms in the context of contemporary economic development.

Key words: *market mechanisms, market economy, economic system, supply and demand, competition, economic equilibrium, institutional economics, digital economy, innovation, economic efficiency, economic integration, government regulation, investment climate, economic stability, economic reforms.*

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida kechayotgan globallasuv jarayonlari, raqamli transformatsiya, innovatsion iqtisodiyotning shakllanishi hamda xalqaro iqtisodiy integratsiyaning chuqurlashuvi bozor mexanizmlarining mazmun-mohiyatini yangicha ilmiy yondashuvlar asosida tadqiq etishni taqozo etmoqda [2]. Ayniqsa, bozor iqtisodiyoti sharoitida resurslarning samarali taqsimlanishi, ishlab chiqarish omillaridan oqilona foydalanish, raqobat muhitining shakllanishi va iqtisodiy subyektlar faoliyatining muvofiqlashtirilishi bozor mexanizmlarining amal qilish darajasiga bevosita bog'liqdir [3]. Shu jihatdan bozor mexanizmlarining nazariy-metodologik asoslarini chuqur o'rganish hamda ularning zamonaviy iqtisodiyotdagi o'rnini ilmiy jihatdan tahlil qilish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Bozor mexanizmi iqtisodiy tizimning muhim tarkibiy elementi sifatida talab, taklif, narx, raqobat va foyda kabi iqtisodiy kategoriyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni

ifodalaydi [4]. Mazkur mexanizm iqtisodiy resurslarni samarali taqsimlash, ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar manfaatlarini uyg'unlashtirish hamda iqtisodiy muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi [5]. Shu bilan birga, zamonaviy iqtisodiy taraqqiyot sharoitida bozor mexanizmlarining an'anaviy ko'rinishlari yangi iqtisodiy omillar ta'sirida transformatsiyalashmoqda. Xususan, raqamli iqtisodiyot, elektron tijorat, sun'iy intellekt texnologiyalari, global moliyaviy integratsiya va transmilliy korporatsiyalar faoliyatining kengayishi bozor munosabatlarining mazmunini tubdan o'zgartirmoqda [6].

Iqtisodiyot nazariyasida bozor mexanizmlarining mohiyatini yoritishga klassik, neoklassik, institutsional va keynschilik maktablari vakillari tomonidan turlicha yondashilgan. Jumladan, klassik iqtisodiy maktab vakillari bozorni "o'z-o'zini tartibga soluvchi tizim" sifatida baholagan bo'lsalar [2], keynschilik nazariyasi davlatning iqtisodiyotga aralashuvi zarurligini asoslab berdi [7]. Institutsional yondashuv esa bozor mexanizmlarining samaradorligi huquqiy, ijtimoiy va siyosiy institutlarning rivojlanish darajasi bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi [8]. Shu bois bozor mexanizmlarini tadqiq etishda turli nazariy konsepsiyalarni kompleks ravishda tahlil qilish ilmiy jihatdan muhim hisoblanadi.

Bugungi kunda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida bozor mexanizmlaridan samarali foydalanish iqtisodiy o'sishning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda [9]. Ayniqsa, milliy iqtisodiyotda raqobat muhitini shakllantirish, tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash, investitsion jozibadorlikni oshirish va innovatsion rivojlanishni ta'minlashda bozor mexanizmlarining roli tobora ortib bormoqda [10]. O'zbekiston Respublikasida ham iqtisodiy islohotlarning yangi bosqichida bozor iqtisodiyoti tamoyillarini chuqurlashtirish,

erkin raqobat muhitini rivojlantirish va xususi sektor ulushini kengaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda [1]. Bu esa bozor mexanizmlarining ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o'rganish va ularning amaliy samaradorligini oshirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Mazkur ilmiy maqolaning asosiy maqsadi bozor mexanizmlarining nazariy-metodologik mohiyatini ilmiy jihatdan tahlil qilish, ularning iqtisodiy tizimdagi funksional xususiyatlarini ochib berish hamda zamonaviy iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyatini kompleks yondashuv asosida tadqiq etishdan iborat. Tadqiqot davomida iqtisodiy nazariya, tizimli tahlil, qiyosiy-taqqoslash, induktiv va deduktiv yondashuvlar, statistik tahlil hamda ilmiy abstraksiya metodlaridan foydalaniladi [11].

Shuningdek, maqolada bozor mexanizmlarining zamonaviy iqtisodiy munosabatlar tizimidagi transformatsion xususiyatlari, ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri, davlat va bozor o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning yangi shakllari hamda raqamli iqtisodiyot sharoitida bozor mexanizmlarining rivojlanish istiqbollari ilmiy asosda yoritiladi [12]. Natijada tadqiqot bozor iqtisodiyotining nazariy asoslarini boyitish, iqtisodiy siyosat samaradorligini oshirish va milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga oid ilmiy xulosalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

MATERIAL VA METOD

Bozor mexanizmlarining nazariy-metodologik mohiyatini tadqiq etish iqtisodiyot nazariyasi fanining eng muhim va murakkab yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur masala bo'yicha ilmiy qarashlarning shakllanishi uzoq tarixiy taraqqiyot bosqichlarini bosib o'tgan bo'lib, turli iqtisodiy maktablar tomonidan bozor munosabatlarining mazmuni, amal qilish tamoyillari va iqtisodiy tizimdagi o'rni yuzasidan turlicha yondashuvlar ishlab chiqilgan. Xususan, klassik iqtisodiy

maktab asoschilari hisoblangan Adam Smith, David Ricardo hamda Jean-Baptiste Say bozor mexanizmlarini iqtisodiyotning o'z-o'zini tartibga soluvchi tizimi sifatida baholaganlar. Ayniqsa, Adam Smith tomonidan ilgari surilgan "ko'rinmas qo'l" konsepsiyasi bozor iqtisodiyotining fundamental nazariy asoslaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Ushbu yondashuvga ko'ra, iqtisodiy subyektlarning shaxsiy manfaatlarga asoslangan faoliyati jamiyat manfaatlariga ham xizmat qiladi va natijada iqtisodiy muvozanat shakllanadi.

Neoklassik iqtisodiy maktab vakillari bozor mexanizmlarining samaradorligini talab va taklif o'rtasidagi muvozanat orqali izohlab berganlar. Xususan, Alfred Marshall bozor narxining shakllanishida talab va taklifning o'zaro ta'sirini ilmiy asosda tahlil qilgan hamda bozor muvozanati nazariyasini rivojlantirgan. Mazkur nazariy qarashlar bozor mexanizmlarining iqtisodiy resurslarni samarali taqsimlashdagi ahamiyatini ochib berishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, marjinalizm nazariyasi vakillari iste'molchilar xatti-harakatlari, foydalilik va tanlov erkinligini bozor mexanizmlarining muhim tarkibiy omillari sifatida tadqiq etganlar.

XX asrning birinchi yarmida yuzaga kelgan iqtisodiy inqirozlar bozor mexanizmlarining mutlaq samaradorligi haqidagi qarashlarni qayta ko'rib chiqish zaruratini yuzaga keltirdi. Shu nuqtai nazardan John Maynard Keynes tomonidan ishlab chiqilgan keynschilik nazariyasi iqtisodiyotda davlatning faol ishtirokini asoslab berdi. Keynes bozor mexanizmlarining ayrim holatlarda iqtisodiy muvozanatni mustaqil ravishda ta'minlay olmasligini, ayniqsa bandlik, investitsiya va iste'mol darajalarini tartibga solishda davlat siyosati muhim ahamiyat kasb etishini ilmiy jihatdan asoslagan. Bu yondashuv zamonaviy aralash iqtisodiyot modelining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Institutsional iqtisodiyot vakillari, jumladan Douglass North va Thorstein Veblen bozor mexanizmlarining samaradorligini ijtimoiy institutlar, huquqiy tizim va iqtisodiy muhit bilan bog'liq holda tahlil qilganlar. Ularning fikricha, samarali bozor munosabatlari faqat rivojlangan institutsional tizim mavjud bo'lgan sharoitda barqaror faoliyat yurita oladi. Ayniqsa, mulk huquqining himoyasi, shaffof raqobat muhiti va samarali boshqaruv tizimi bozor mexanizmlarining muvaffaqiyatli ishlashini ta'minlovchi asosiy omillar hisoblanadi.

So'nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda bozor mexanizmlarining raqamli iqtisodiyot sharoitidagi transformatsiyasi, elektron tijoratning rivojlanishi, sun'iy intellekt texnologiyalarining iqtisodiy jarayonlarga ta'siri va global moliyaviy integratsiya bilan bog'liq jihatlar keng o'rganilmoqda. Zamonaviy ilmiy manbalarda bozor mexanizmlarining innovatsion iqtisodiyotdagi o'rni, iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashdagi ahamiyati va barqaror iqtisodiy rivojlanishga ta'siri alohida ilmiy muammo sifatida tadqiq etilmoqda.

Mazkur tadqiqotni amalga oshirishda umumilmiy va maxsus iqtisodiy tadqiqot metodlaridan kompleks ravishda foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini dialektik yondashuv, tizimli tahlil, qiyosiy-taqqoslash, ilmiy abstraksiya, induktiv va deduktiv tahlil usullari tashkil etadi. Dialektik metod yordamida bozor mexanizmlarining tarixiy rivojlanish bosqichlari va ularning zamonaviy iqtisodiyotdagi transformatsion xususiyatlari o'rganildi. Tizimli yondashuv asosida bozor mexanizmlarining iqtisodiy tizimdagi o'zaro bog'liq elementlari – talab, taklif, narx, raqobat va foyda kategoriyalarining funksional aloqalari tahlil qilindi.

Qiyosiy-taqqoslash metodi yordamida turli iqtisodiy maktablarning bozor

mexanizmlariga oid ilmiy qarashlari o'zaro solishtirildi hamda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida bozor mexanizmlarining amal qilish xususiyatlari tadqiq etildi. Statistik tahlil va iqtisodiy tahlil metodlari asosida zamonaviy iqtisodiyotda bozor mexanizmlarining samaradorlik ko'rsatkichlariga ta'siri o'rganildi. Tadqiqot jarayonida milliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari, iqtisodiy nazariyaga oid monografiyalar, ilmiy maqolalar, xalqaro iqtisodiy tashkilotlarning hisobotlari hamda zamonaviy iqtisodiy adabiyotlardan ilmiy manba sifatida foydalanildi.

Tadqiqot metodologiyasining muhim jihatlaridan biri bozor mexanizmlarini nafaqat nazariy kategoriya sifatida, balki zamonaviy iqtisodiy tizimning amaliy faoliyat yurituvchi institutsional mexanizmi sifatida kompleks tahlil qilishdan iboratdir. Mazkur yondashuv bozor mexanizmlarining iqtisodiy samaradorlikni oshirish, raqobat muhitini shakllantirish va barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashdagi o'rnini chuqur ilmiy asosda yoritish imkonini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida bozor mexanizmlarining nazariy-metodologik mohiyati hamda ularning zamonaviy iqtisodiyotdagi funksional ahamiyati kompleks ilmiy yondashuv asosida tahlil qilindi va bir qator muhim ilmiy natijalarga erishildi. Avvalo, bozor mexanizmlarining iqtisodiy tizimdagi asosiy vazifasi iqtisodiy resurslarni samarali taqsimlash, ishlab chiqarish va iste'mol o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash hamda iqtisodiy subyektlar manfaatlarini muvofiqlashtirishdan iborat ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, bozor mexanizmlarining samaradorligi, eng avvalo, talab va taklif o'rtasidagi muvozanat darajasi, raqobat

muhitining rivojlanganligi hamda iqtisodiy institutlarning barqarorligi bilan belgilanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, zamonaviy iqtisodiyotda bozor mexanizmlarining an'anaviy shakllari transformatsiyaga uchrab, yangi iqtisodiy munosabatlar tizimiga moslashmoqda. Xususan, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi natijasida elektron tijorat, raqamli platformalar, fintech tizimlari va sun'iy intellekt texnologiyalariga asoslangan iqtisodiy faoliyat shakllari bozor mexanizmlarining yangi ko'rinishlarini yuzaga keltirmoqda. Natijada bozor munosabatlarida axborot tezkorligi, shaffoflik va iqtisodiy qarorlar qabul qilish samaradorligi sezilarli darajada ortmoqda. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya jarayonlari iqtisodiyotda yangi raqobat muhitini shakllantirib, innovatsion faoliyatni rag'batlantiruvchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tadqiqot davomida klassik va zamonaviy iqtisodiy nazariyalar o'rtasidagi ilmiy yondashuvlar qiyosiy tahlil qilinib, bozor mexanizmlarining evolyutsion rivojlanish bosqichlari aniqlandi. Aniqlanishicha, klassik iqtisodiy maktab bozorning o'z-o'zini tartibga solish xususiyatiga asosiy urg'u bergan bo'lsa, zamonaviy iqtisodiy konsepsiyalar davlat va bozor o'rtasidagi muvozanatli hamkorlikni iqtisodiy barqarorlikning muhim sharti sifatida baholaydi. Ayniqsa, global iqtisodiy inqirozlar, moliyaviy beqarorlik va iqtisodiy xavfsizlik bilan bog'liq muammolar davlatning tartibga soluvchi funksiyalarini kuchaytirish zarurligini ko'rsatmoqda.

Olib borilgan ilmiy tahlillar natijasida bozor mexanizmlarining samarali faoliyat yuritishi uchun quyidagi institutsional omillar muhim ahamiyat kasb etishi asoslandi:

- erkin va sog'lom raqobat muhitining mavjudligi;

- mulk huquqining ishonchli himoya qilinishi;

- iqtisodiy faoliyatning huquqiy jihatdan tartibga solinganligi;

- tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlovchi institutsional muhitning shakllanganligi;

- moliyaviy tizimning barqarorligi va investitsion muhitning jozibadorligi;

- raqamli infratuzilmaning rivojlanganligi hamda axborot texnologiyalarining iqtisodiyotga integratsiyalashuvi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mazkur omillar bozor mexanizmlarining samaradorligini oshirish bilan birga iqtisodiy o'sish sur'atlarini jadallashtirish, investitsiyalar hajmini kengaytirish va aholi farovonligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqotda bozor mexanizmlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'siri ham ilmiy asosda tahlil qilindi. Natijalarga ko'ra, samarali bozor mexanizmlari iqtisodiyotda ishlab chiqarish hajmining ortishi, yangi ish o'rinlarining yaratilishi, innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi va eksport salohiyatining kengayishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq bozor mexanizmlarining nazoratsiz faoliyati ayrim hollarda daromadlar differensiasiyasining kuchayishi, monopoliyalarning shakllanishi hamda iqtisodiy tengsizlik kabi salbiy oqibatlarni ham yuzaga keltirishi mumkinligi aniqlandi. Shu sababli davlat tomonidan iqtisodiyotni tartibga solish mexanizmlarini bozor tamoyillari bilan uyg'unlashtirish zarurati ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Tahlillar davomida O'zbekiston iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan bozor islohotlari natijasida xususiy sektorning ulushi ortib borayotgani, tadbirkorlik faoliyatining rivojlanayotgani va investitsion faollik kuchayayotgani kuzatildi. Ayniqsa, iqtisodiyotni liberallashtirish, valyuta

siyosatini erkinlashtirish, soliq tizimini takomillashtirish va biznes yuritish sharoitlarini yaxshilash bozor mexanizmlarining samaradorligini oshirishga xizmat qilayotgan muhim omillar sifatida baholandi. Shu bilan birga, iqtisodiyotni raqamlashtirish va innovatsion rivojlanishga qaratilgan davlat siyosati bozor mexanizmlarining zamonaviy modelini shakllantirishda muhim strategik ahamiyat kasb etmoqda.

Tadqiqotning yakuniy natijasi sifatida bozor mexanizmlarining zamonaviy iqtisodiyotdagi o'zini nafaqat iqtisodiy resurslarni taqsimlash vositasi, balki innovatsion rivojlanish, iqtisodiy xavfsizlik, investitsion faollik va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi kompleks institutsional tizim sifatida namoyon bo'lishi ilmiy jihatdan asoslab berildi. Mazkur natijalar iqtisodiy siyosatni takomillashtirish, bozor infratuzilmasini rivojlantirish va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirishga oid ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

MUNOZARA

Bozor mexanizmlarining nazariy-metodologik mohiyatini tadqiq etish natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy iqtisodiy tizimning samarali faoliyat yuritishi ko'p jihatdan bozor munosabatlarining qay darajada institutsional jihatdan shakllanganligi va iqtisodiy subyektlar faoliyatining o'zaro uyg'unlashganligiga bog'liqdir. Tadqiqot davomida aniqlangan ilmiy natijalar iqtisodiyot nazariyasida mavjud bo'lgan klassik, neoklassik, keynschilik va institutsional yondashuvlarning ayrim jihatlarini qayta ilmiy mushohada qilish zarurligini ko'rsatadi. Chunki zamonaviy iqtisodiy jarayonlar an'anaviy bozor mexanizmlarining yangi

iqtisodiy sharoitlarga moslashib borayotganligini namoyon etmoqda.

Tahlillar asosida aniqlanishicha, klassik iqtisodiy maktab tomonidan ilgari surilgan "bozorning o'z-o'zini tartibga solish" tamoyili zamonaviy iqtisodiyotda to'liq universal xarakter kasb etmaydi. Global iqtisodiy integratsiya, xalqaro moliyaviy oqimlarning jadallashuvi, iqtisodiy inqirozlarning transmilliy tus olishi hamda strategik resurslar ustidan nazoratning kuchayishi bozor mexanizmlarining mutlaq erkin faoliyat yuritish imkoniyatlarini cheklab qo'yimoqda. Shu sababli iqtisodiyotni boshqarishda davlat va bozor o'rtasidagi optimal muvozanatni ta'minlash masalasi zamonaviy iqtisodiyotning ustuvor ilmiy muammolaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tadqiqot natijalari bozor mexanizmlarining samaradorligi faqat iqtisodiy omillar bilan emas, balki institutsional va ijtimoiy omillar bilan ham chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Ayniqsa, huquqiy tizimning rivojlanganligi, mulk daxlsizligining ta'minlanganligi, korrupsiyaning past darajasi va iqtisodiy boshqaruvning shaffofligi bozor mexanizmlarining barqaror faoliyat yuritishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan qaralganda, institutsional iqtisodiyot nazariyasi tomonidan ilgari surilgan ilmiy qarashlar zamonaviy iqtisodiy jarayonlarni izohlashda yuqori metodologik ahamiyatga ega ekanligi tasdiqlandi.

Muhokama jarayonida raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bozor mexanizmlarining funksional mazmuniga sezilarli ta'sir ko'rsatayotgani aniqlandi. Xususan, elektron platformalar, sun'iy intellekt texnologiyalari, "big data" tizimlari va raqamli moliyaviy xizmatlar iqtisodiy munosabatlarning yangi modelini shakllantirmoqda. Natijada an'anaviy

bozorlarga xos bo'lgan axborot nomutanosibliği qisqarib, iqtisodiy qarorlar qabul qilish jarayonining tezligi va aniqligi ortmoqda. Biroq mazkur jarayon bilan bir qatorda kiberxavfsizlik, raqamli monopoliyalalar va texnologik tengsizlik kabi yangi iqtisodiy muammolar ham yuzaga kelmoqda. Bu esa bozor mexanizmlarini tartibga solishning yangi institutsional yondashuvlarini ishlab chiqishni talab etadi.

Tadqiqot doirasida olingan natijalar bozor mexanizmlarining iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashdagi ijobiy jihatlari bilan bir qatorda ayrim cheklovlari ham mavjudligini ko'rsatdi. Jumladan, erkin bozor sharoitida iqtisodiy subyektlar o'rtasidagi raqobat innovatsion rivojlanishni rag'batlantiradi, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va iste'molchilar manfaatlarini himoya qiladi. Shu bilan birga, ayrim holatlarda bozorda monopoliyalashuv jarayonlari kuchayib, resurslarning notekis taqsimlanishi va ijtimoiy tabaqalanish muammolari yuzaga kelishi mumkin. Mazkur holat bozor mexanizmlarining ijtimoiy yo'naltirilgan iqtisodiy siyosat bilan uyg'unlashuvi zarurligini ko'rsatadi.

Muhokama natijalari asosida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish jarayonida bozor mexanizmlarining samaradorligini oshirish uchun bir qator ustuvor yo'nalishlarga e'tibor qaratish lozimligi aniqlandi. Xususan:

- iqtisodiyotda sog'lom raqobat muhitini shakllantirish;
- kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni institutsional qo'llab-quvvatlash;
- moliyaviy bozorlar infratuzilmasini modernizatsiya qilish;
- iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasini jadallashtirish;
- innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish;
- davlat boshqaruvida shaffoflik va samaradorlikni oshirish;

• iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan mexanizmlarni takomillashtirish.

Mazkur ustuvor yo'nalishlarning izchil amalga oshirilishi bozor mexanizmlarining iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanishdagi rolini yanada kuchaytiradi.

Shuningdek, muhokama jarayonida O'zbekiston iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan bozor islohotlari xalqaro tajriba bilan qiyosiy tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, iqtisodiyotni liberallashtirish, tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash va investitsion muhitni yaxshilashga qaratilgan islohotlar bozor mexanizmlarining samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Biroq iqtisodiyotning ayrim tarmoqlarida davlat ulushining yuqoriligi, raqobat muhitining yetarli darajada shakllanmaganligi va institutsional cheklovlarning mavjudligi bozor mexanizmlarining to'liq samarali ishlashiga ma'lum darajada to'siq qilmoqda.

Umuman olganda, olib borilgan muhokamalar bozor mexanizmlarining zamonaviy iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyati tobora ortib borayotganligini ko'rsatadi. Ayniqsa, globallashtirish va raqamli transformatsiya sharoitida bozor mexanizmlarining iqtisodiy barqarorlik, innovatsion rivojlanish va milliy raqobatbardoshlikni ta'minlashdagi strategik roli kuchaymoqda. Shu bois bozor mexanizmlarining nazariy-metodologik asoslarini yanada chuqur tadqiq etish hamda ularni zamonaviy iqtisodiy siyosat bilan uyg'unlashtirish iqtisodiyot fanining ustuvor ilmiy yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

XULOSA

Bozor mexanizmlarining nazariy-metodologik mohiyati va ularning zamonaviy iqtisodiyotdagi o'rnini tadqiq etish natijasida mazkur iqtisodiy kategoriya iqtisodiy tizimning barqaror faoliyat yuritishini ta'minlovchi muhim institutsional mexanizm ekanligi ilmiy

jihatdan asoslandi. Tadqiqot davomida bozor mexanizmlarining iqtisodiy resurslarni samarali taqsimlash, ishlab chiqarish va iste'mol o'rtasidagi muvozanatni shakllantirish, raqobat muhitini rivojlantirish hamda iqtisodiy subyektlar manfaatlarini uyg'unlashtirishdagi fundamental ahamiyati aniqlandi.

Olib borilgan ilmiy tahlillar natijasida bozor mexanizmlarining mazmuni va funksional xususiyatlari iqtisodiy taraqqiyotning turli bosqichlarida transformatsiyaga uchrab borganligi ma'lum bo'ldi. Xususan, klassik iqtisodiy nazariyada bozorning o'z-o'zini tartibga solish xususiyatiga ustuvor ahamiyat berilgan bo'lsa, zamonaviy iqtisodiy konsepsiyalar davlat va bozor o'rtasidagi muvozanatli hamkorlikni iqtisodiy barqarorlikning asosiy omillaridan biri sifatida talqin etadi. Bu esa bozor mexanizmlarining samarali faoliyat yuritishi uchun faqat iqtisodiy erkinlikning o'zi yetarli emasligini, balki rivojlangan institutsional muhit, mukammal huquqiy baza va samarali davlat boshqaruvi tizimi ham zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyot sharoitida bozor mexanizmlarining yangi shakllari vujudga kelayotganligini tasdiqladi. Elektron tijorat, raqamli platformalar, sun'iy intellekt texnologiyalari, moliyaviy texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya tizimlarining rivojlanishi iqtisodiy munosabatlarning mazmunini tubdan o'zgartirib, bozor mexanizmlarining samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya jarayonlari iqtisodiy xavfsizlik, kiberxavfsizlik, raqamli monopoliyalar va texnologik tengsizlik kabi yangi muammolarni ham yuzaga keltirayotgani aniqlandi. Mazkur holat bozor mexanizmlarini tartibga solishning zamonaviy institutsional mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga chiqaradi.

Ilmiy tadqiqot davomida bozor mexanizmlarining iqtisodiy o'sish va ijtimoiy

rivojlanishga ta'siri kompleks ravishda baholandi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, samarali bozor mexanizmlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, innovatsion faoliyatni rag'batlantirish, investitsion faollikni kuchaytirish hamda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, sog'lom raqobat muhiti, tadbirkorlik erkinligi va xususiy sektor faoliyatining qo'llab-quvvatlanishi iqtisodiy taraqqiyotning asosiy drayverlari sifatida namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga, bozor mexanizmlarining nazoratsiz faoliyati ayrim salbiy iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlarni ham yuzaga keltirishi mumkinligi aniqlandi. Jumladan, monopoliyalashuv jarayonlarining kuchayishi, daromadlar tabaqalanishi, resurslarning notekis taqsimlanishi va iqtisodiy beqarorlik holatlari bozor iqtisodiyotining ayrim zaif jihatlari sifatida baholandi. Shu sababli iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini bozor tamoyillari bilan uyg'unlashtirish zamonaviy iqtisodiy siyosatning ustuvor vazifalaridan biri ekanligi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Tadqiqot natijalari asosida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va bozor mexanizmlarining samaradorligini oshirish uchun quyidagi strategik yo'nalishlar muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi:

- iqtisodiyotda erkin va sog'lom raqobat muhitini rivojlantirish;
- kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini institutsional qo'llab-quvvatlash;
- raqamli iqtisodiyot infratuzilmasini kengaytirish;
- innovatsion texnologiyalarni iqtisodiyot tarmoqlariga keng joriy etish;
- moliyaviy tizim barqarorligini mustahkamlash;
- iqtisodiy boshqaruvda shaffoflik va samaradorlikni oshirish;

• investitsion muhit jozibadorligini kuchaytirish;

• iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan mexanizmlarni takomillashtirish.

Mazkur ustuvor yo'nalishlarning amaliyotga izchil tatbiq etilishi milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, xalqaro raqobatbardoshligi va innovatsion salohiyatining oshishiga xizmat qiladi.

Umuman olganda, bozor mexanizmlari zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas institutsional asosi sifatida iqtisodiy tizimning

samarali faoliyat yuritishini ta'minlovchi, iqtisodiy o'sish va ijtimoiy farovonlikni rag'batlantiruvchi muhim omil hisoblanadi. Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida bozor mexanizmlarining nazariy-metodologik asoslarini yanada chuqur o'rganish, ularni milliy iqtisodiy siyosat bilan uyg'unlashtirish hamda zamonaviy iqtisodiy tahdidlarga mos ravishda takomillashtirib borish iqtisodiyot fanining dolzarb ilmiy yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. O'zbekiston iqtisodiyoti rivojlanish tendensiyalari–2025.
[IMV Uzbekistan](#)
2. Adam Smith. The Wealth of Nations. — London, 1776.
3. Mankiw N.G. Principles of Economics. — Boston: Cengage Learning, 2021.
4. Alfred Marshall. Principles of Economics. — London: Macmillan, 2013.
5. Samuelson P., Nordhaus W. Economics. — New York: McGraw Hill, 2019.
6. World Bank. World Development Report 2024.
[World Bank](#)
7. John Maynard Keynes. The General Theory of Employment, Interest and Money. — London, 1936.
8. Douglass North. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. — Cambridge, 1990.
9. International Monetary Fund. World Economic Outlook 2025.
[IMF](#)
10. Krugman P., Wells R. Macroeconomics. — New York, 2022.
11. Todaro M.P., Smith S.C. Economic Development. — London: Pearson Education, 2021.
12. Organisation for Economic Co-operation and Development. OECD Economic Outlook 2025.
[OECD](#)